

4. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М.І.; НАН України, ДУ — Інститут економіки та прогнозування НАН України. — К. — 2015. — 544 с
5. Платіжний баланс України: Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65613
6. Рута М., Сайто М. «Цепная» стоимость / Финансы и развитие / Ежеквартальный журнал международного валютного фонда. — Март 2014. — Выпуск 51 (№ 1). — с. 52-55
7. Структурні зрушення в економіці країни (за даними таблиць «Витрати-Випуск»): Аналітична записка Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. — Київ — 2012, — 134 с.
8. Таблиці Витрати-Випуск: Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Чепелев М. Оцінка мультиплікативних ефектів для галузей економіки України: ретроспективний аналіз на базі таблиць «Витрати-Випуск» / Економіст. — 2012. — № 11. — с. 74-76
10. Mapping Global Value Chains, OECD Trade Policy Papers, No. 159, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/5k3v1trgnbr4-en>
11. UNCTAD // World Investment Report 2014 // http://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=790&Sitemap_x0020_Taxonomy=UNCTAD%20Home;#6;#Investment%20and%20Enterprise;#640;#World%20Investment%20Report
12. World Development Indicators // World Bank // <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

УДК 338.1:351

Коцко Т.А.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

ЧИННИКИ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються особливості формування структури економіки України протягом періоду ринкових перетворень. Визначено та проаналізовано систему чинників структурної трансформації економічної системи країни, передумови їх виникнення, природу взаємодії, а також вплив на процеси економічного розвитку та економічну безпеку.

Ключові слова: структура економіки, структурні трансформації, фактори структурної трансформації, структурні диспропорції, економічний розвиток, структурна політика держави, економічна безпека.

Коцко Т.А. ФАКТОРЫ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: АНАЛИЗ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье исследуются особенности формирования структуры экономики Украины в течение периода рыночных преобразований. Определена и проанализирована система факторов структурной трансформации экономической системы страны, предпосылки их возникновения, природа взаимодействия, а также влияние на процессы экономического развития и экономическую безопасность.

Ключевые слова: структура экономики, структурные трансформации, факторы структурной трансформации, структурные диспропорции, экономическое развитие, структурная политика государства, экономическая безопасность.

Kotsko T.A. FACTORS OF STRUCTURAL TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMY: ANALYSIS THROUGH THE PRISM OF ECONOMIC SECURITY

In the article the peculiarities of structure formation of economy in Ukraine during the period of market transformations are described. The system of factors of the structural transformation of the economy is identified and analyzed. The preconditions of occurrence of these factors, the nature of the interaction and influence on the processes of economic development and economic security are investigated.

Keywords: economic structure, structural transformation, factors of structural transformation, structural imbalances, economic development, structural policy, economic security.

Постановка проблеми. Більше двох десятиліть в Україні ведуться дискусії щодо пошуку шляхів проведення структурних реформ, забезпечення ефективності національної економіки та переходу до сталого економічного розвитку. У різні періоди було розроблено безліч документів, — стратегій, програм розвитку та реформування економіки тощо. Проте, жодних зрушень в цьому напрямі не вдалося досягнути. Економіка України і далі продовжує функціонувати на старій структурній основі зазнаючи колосальних дестабілізуючих впливів зовнішнього середовища, які поглиблюють та закріплюють її внутрішньоструктурні диспропорції, активізуючи цілий комплекс загроз економічній безпеці (ЕКБ) [2; 5; 14].

Фінансово-економічна криза 2008-2009 років не просто засвідчила критичну уразливість економіки України до впливу зовнішніх факторів, але й відсут-

ність її адаптаційного потенціалу [7, с. 13]. На відміну від економік інших країн, економіка України неспроможна була вийти на якісно нову траєкторію післякризового розвитку, її відновлення досягалося позаваленням саме в базових, сировинних галузях [5, с. 5-9; 2, с. 11]. За роки незалежності було закладено лише основу ринкової моделі та створено її базові інститути. Економічна конструкція якісних змін не зазнала, вони носили інерційний характер та були закономірним наслідком несформованості механізмів ринку, відсутності раціональної поведінки держави. Економічна система країни фактично потрапила в пастку структурної деградації, в якій економічне зростання посилює структурні дисбаланси формуючи потенціал загроз ЕКБ. Розуміння особливостей структурної трансформації економіки України, її чинників, характеру та спрямованості є

важливою умовою обґрунтування ефективних підходів до структурної політики держави з урахуванням сучасних викликів пов'язаних з процесами лібералізації економіки, військово-політичною нестабільністю та структурними шоками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структурних трансформацій економічних систем знайшли своє відображення у працях Білої С.О., Бодрова В.Г., Варналія З.С., Гейця В.М., Жаліла Я.А., Кваснюка Б.С., Кіндзерського Ю.В., Крючкової І.В., Сенчагова В.К., Скрипниченка М.І., Сухарева О.С., Татаркіна О.І., Шинкарук Л.В. та багатьох інших. Науковцями досліджено умови та чинники трансформаційних процесів в економіці, їх характер, закономірності, наслідки тощо. Разом з тим, не достатньо вивченими залишаються проблеми структурних трансформацій з точки зору їх впливу на ЕКБ держави, що потребує поглиблення наукових пошуків у даному напрямі.

Головною метою статті є дослідження системи чинників формування структури економіки України протягом періоду ринкових трансформацій, передумов їх виникнення, взаємодії, а також особливостей впливу на процеси економічного розвитку та ЕКБ на основі критичної оцінки поведінки держави як основного суб'єкта економічної політики.

Виклад основних результатів. Модель структури економіки будь-якої країни є результатом впливу комплексу чинників, – специфіки економічного потенціалу, системи культурно-світоглядних цінностей, рівня розвитку та спрямованості міжнародних відносин, домінуючої ідеологічної платформи економічного розвитку, підходів до економічної політики держави тощо. Зазначені чинники перебувають у діалектичній єдності і у різні історичні періоди можуть набувати домінуючого характеру визначаючи таким чином динаміку та спрямованість структурних змін. *Природа структурних трансформацій в економіці України протягом 1990-2016 років, перш за все, пояснюється її структурними особливостями сформованими в період існування УРСР та поведінкою держави як суб'єкта економічної політики, яка на жаль, не набула характеру раціональності та стратегічної зорієнтованості і до сьогоднішніх днів.* В силу комп-

лексу причин, економічні перетворення протягом усього періоду незалежності характеризувалися надзвичайно низькою ефективністю, – падіння реального ВВП було одним з найбільших серед постсоціалістичних країн, про що свідчать дані рис. 1 [11]. *За підсумками 2013 року (до втрати промислового потенціалу на Донбасі та в Криму) ВВП України становив лише близько 70% від 1990 року*) [8].

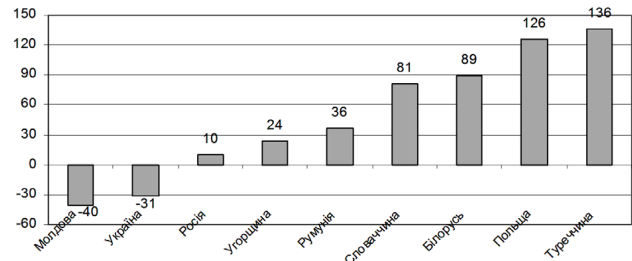

Рис. 1. Зміни ВВП України та сусідніх країн у 2012 році по відношенню до 1990 року, % (за даними Світового банку)

Визначальними причинами у 1990-х роках, все ж були причини соціально-політичного характеру, а саме, – несприйняття населенням цінностей ринку та відсутність політичної підтримки ринкових реформ. В силу стихійності процесів розвитку трансформаційної кризи у зазначений період, можливості вибору раціональної поведінки держави були обмежені. Найважливіше, що вдалося реалізувати, – сформувати базові інститути нового державного утворення, запровадити основні принципи ринку та завершити велику приватизацію, в результаті якої виник новий прошарок крупних власників. Разом з тим, важливо відзначити і причини пов'язані з концептуальною помилковістю у підходах до формування та реалізації економічної політики, які особливо яскраво проявилися у період висхідної динаміки розвитку. *Теза про стимулювання економічного зростання будь-яким способом, фактично стала домінуючою, лежала в основі політики, і як показав досвід, в стратегічному плані виявилася руйнівною.* Тенденція економічного зростання протягом 2000-2008 років, саме

Рис. 2. Фактори структурної трансформації економіки України

через помилкову політику держави, не була спрямована у русло формування внутрішнього ринку, посилення міжгалузєвої інтеграції, активізації інноваційних процесів тощо. Характер посткризового розвитку економіки України у 2010-2013 роках значною мірою визначався інерційністю розвитку, інтегральним ефектом впливу системи чинників активізованих протягом періоду економічного зростання.

На рис. 2 наведено систему факторів структурної трансформації економіки України, які фактично визначили її сьгоднішню модель і певною мірою дозволяють пояснити об'єктивний характер низької ефективності соціально-економічних перетворень в цілому. Адже на відміну від ряду інших країн, наприклад Польщі, в Україні, процеси трансформації відбувалися в значно несприятливіших умовах, – за відсутності підтримки значної частини населення, домінування традицій патерналізму, лівих ідей, а також загострення суперечностей між виконавчою та законодавчою гілками влади. Крім того, політичні взаємовідносини Польщі з сусідніми державами мали зовсім інший характер, ніж відносини України з своїми сусідами, і в першу чергу, Російською Федерацією. Польща виявилася і в кращих умовах з точки зору енергетичної безпеки, розміщення продуктивних сил, енергоємності економіки тощо. Однак, в Польщі політика економічних перетворень була значно раціональнішою та ефективнішою, і це найважливіше пояснення успішності економічних реформ. За даними Світового банку [11], на початку 90-х років різниця у обсягах ВВП на душу населення між Польщею та Україною була 124 дол. США, наприкінці 2012 року, вона сягнула майже 9 тисяч, при тому, що дві країни розпочинали рух до ринку маючи приблизно однаковий економічний рівень. Станом на 2014 р. ВВП Польщі становив 545 млрд. дол., а України 132 (у 1990 р. 67,4 та 90,3 млрд. дол. відповідно) [10].

Аналізуючи наведену систему чинників, перш за все слід звернути увагу на те, що економіка незалежної України уся була надзвичайно нераціональною та деформованою структурою, сформованою у період її перебування у складі СРСР. Економічна система УРСР була складовою народногосподарського комплексу СРСР, з метою обслуговування і якого формувалася, що визначало її природу, систему міжфункціональних та міжінтеграційних зв'язків, які з початку 1990-х років почали руйнуватися. Сировиноорієнтована та надзвичайно енергоємна економічна система УРСР, яка функціонувала на основі неринкових цін, зазнала колосальних шоків при переході на принципи ринкового ціноутворення, що звичайно ж обумовило і структурні перекося. Крім того, з початком ринкових перетворень формувалася нова система державного управління, що обмежувало ефективність механізмів економічної політики в зазначений період.

Сучасна модель структури економіки України є результатом промислової політики, яка мала місце в період СРСР і носила яскраво виражений індустріальний характер. Пріоритети економічної та еколого-економічної ефективності виробництва, розвитку економіки перебували за межами базових інтересів держави як суб'єкта економічної політики. Натомість домінували пріоритети нарощування виробництва, розвитку експортного потенціалу, галузей ВПК тощо. Економіка України вибудовувалась на плановій основі як складова єдиного народногосподарського комплексу СРСР за принципом міжгалузєвої залежності територіальних утворень.

Крім того, слід відзначити, що структура економіки УРСР характеризувалася переважним розвитком засобів виробництва (група «А» – близько 70%) порівняно з виробництвом предметів споживання (група «Б» – близько 30%), в той час як у розвинених країнах існує зворотна пропорція. Майже 80% підприємств УРСР не мали завершеного виробничого циклу. Після розпаду СРСР в Україні залишилось приблизно 30% ВПК СРСР, до 80% галузей машинобудування займалися виробництвом зброї [4]. Наявні в структурі економіки України колосальні міжгалузєві диспропорції, протягом періоду трансформаційної кризи, – 1990-1999 років, лише поглибилися. Структура промислового виробництва станом на 1990 рік свідчить про індустріальний характер економічної системи, її сировинну спрямованість. Так, у структурі промислового виробництва України 1990 року, частка галузей машинобудування та металообробки становила 30,7% і у наступні роки суттєво зменшилась, – 2000 рік, – 13,2%, 2013 рік – 9,8%. Частка легкої промисловості за період з 1990 по 2000 роки зменшилась з 10,8% до 1,6%, при тому, питома вага чорної металургії зросла з 11% до 27,4% [8]. За результатами 2013 року питома вага металургійної галузі становила близько 18%, легкої промисловості – 0,8%, харчової – 19,5%.

На рис. 3. представлено трисекторну структуру ВВП України та ряду інших країн [15]. Протягом 1990-2016 рр. питома вага сектору послуг у ВВП вітчизняної економіки зросла на 30%, – з 29,3% до 59,3%, сільського господарства зменшилась на 11,2%, – з 25,6% до 14,4%, промисловості – на 18,8%, – з 45,1 до 26,3%. Сучасна структура економіки України у розрізі трьох секторів відображає її індустріальну спрямованість та відсутність прогресивних зрушень порівняно з іншими країнами. Зростання частки послуг відбулося значною мірою за рахунок скорочення промислового виробництва і не забезпечило поступ в напрямі постіндустріального розвитку.

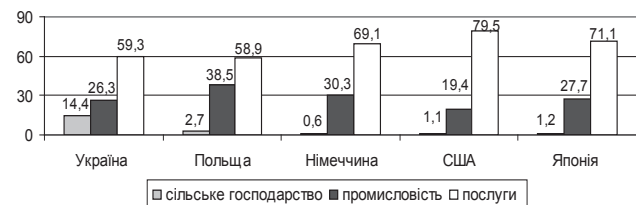

Рис. 3. Трисекторна структура ВВП України та ряду інших країн, 2016 рік, %

Цілий ряд оцінок свідчить, про те, що до початку ринкових реформ, економіка України характеризувалася наявністю колосального потенціалу. За даними німецького «Дойчбанку» 1990 року, Україна, за науково-технічним та виробничим потенціалом посідала 10 місце у світі [3, с. 114]. У [12, с. 22] звертається увага на оцінки експертів Банку Німеччини, згідно з якими, до початку ринкових реформ, Україна серед усіх республік СРСР мала найвищий рейтинг економічної незалежності (потенціал), розрахований за сукупністю дванадцяти показників: ступенем індустріалізації народного господарства; експортним потенціалом промисловості; сільськогосподарським виробництвом; експортним потенціалом агропромислового комплексу; рівнем самозабезпеченості промисловими товарами; мінеральними ресурсами; експортним потенціалом сировини; психологічною готовністю населення до підприємництва; географічною близькістю до Європи; рівнем освіти

населення; однорідністю населення; рівнем розвитку інфраструктури. За своїм рейтингом (89) Україна випереджала країни Прибалтики (77) і Росію (72), залишаючи далеко позаду інші республіки СРСР. Згідно з [3, с. 114] *аналітичне управління ЦРУ США ставило Україну навіть на 8-ме місце з-поміж найрозвинутіших країн світу*. Високий науково-інноваційний потенціал УРСР відзначається і в [13, с. 142], зокрема автор наголошує, що в республіці діяло близько 700 оборонних підприємств із загальною чисельністю 1,5 млн зайнятих. Поеднання розвиненої промисловості і НДДКР визначило лідерство республіки в загальносоюзному конструюванні і виробництві літаків, ракетно-космічної техніки, електро- і радіотехніки, обладнання для атомної енергетики і т.п. *Неспроможність реалізувати колосальний економічний потенціал можна було б розглядати в якості певного парадоксу. Однак, причини все ж є очевидні, – поєднання сукупності факторів, які визначали характер процесів трансформації та кардинальну невідповідність економічної конструкції УРСР вимогам нового часу*. Протягом 25 років в країні не вдалося сформувати стійкі передумови розвитку економіки, впровадити організаційно-економічні механізми реалізації інноваційно-технологічного потенціалу.

У [6, с. 5] автором акцентується увага на тому, що у складі СРСР, Україна, займаючи 3% території і маючи п'яту частину населення, давала до 1991 р. понад третину загальносоюзного виробництва прокату чорних металів і сталевих труб, майже половину загального обсягу залізної руди, переважну більшість тепловозів, усі кукурудзозбиральні комбайни. Однак *УРСР була передовою винятково з виробництва сировини* (табл. 1. [6, с. 6]). Більше того, у складі СРСР, українська економіка мала саме ті проблеми, які окреслились після 1991 року, але в погіршених варіантах. Зношеність основних виробничих фондів зростає від 24,9% у 1970 році до 36,5% у 1983 році, у промисловості – відповідно від 26,6% до 40%. Якщо фонд нагромадження у використуваному національному доході 1985 році становив 18,5%, у 1990 році – 14,2%, то у 2000 році Держпланом Союзу передбачалося його довести до 10,2%.

Таблиця 1

Місце України у світі та Європі за обсягами виробництва окремих видів продукції, 1980 рік

№	Продукція	У світі	У Європі
1.	Залізна руда (товарний видобуток за вагою руди)	1	1
2.	Чавун	3	1
3.	Сталь	3	1
4.	Кокс	3	1
5.	Газ	4	2
6.	Вугілля (в перерахунку на умовне паливо)	5	3
7.	Цукор	5	2
8.	Пшениця	5	2
9.	Сірчана кислота	6	3
10.	Зерно і зернобобові	6	2
11.	Мінеральні добрива	7	4
12.	Електроенергія	8	4
13.	Цемент	8	5

Забезпечення ефективності процесів переходу до нової моделі економіки України ускладнювалося інверсійним типом ринкового трансформування. Як

відомо, інверсійний тип трансформації – це формування ринкової системи в умовах індустріального суспільства, яке супроводжується заостренням комплексу суперечностей [9, с. 38], що суттєво ускладнює реалізацію політики економічних перетворень. Його важливою рисою є суперечності між соціалізацією планової економіки, що руйнується, і соціалізацією капіталу, який ще не сформувався [9, с. 42]. В Україні відбулося первісне нагромадження капіталу, однак, процеси переструктурування економіки не набули характеру прогресивності, а відтак не активізували чинники її соціалізації.

Окремою проблемою виявилось значне домінування патерналістських настроїв, які на фоні падіння рівня життя актуалізували ліві ідеї та посилювали несприйняття принципів ринку. Відсутність прощарку активних, підприємливих громадян, а також руйнація світоглядних установок, пов'язана з переоцінкою системи цінностей гальмували процеси ринкових трансформацій. За даними Інституту соціології НАН України (матеріали Круглого столу «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості», 11.02.2013 р.) у 1992 році скоріше позитивно ставилися до передачі у приватну власність крупних підприємств лише 15% населення.

Разом з тим, *аналізуючи особливості ринкових реформ в Україні, слід констатувати відсутність чіткої моделі структурної політики, як і моделі переходу до ринку в цілому*. У [3, с. 128] звертається увага на те, що у «Концепції переходу УРСР до ринкової економіки», опублікованій 1990 року, розділу, присвяченого структурній політиці, немає взагалі. Активна структурна політика виявилась абсолютно неефективною, при тому для реалізації пасивної, – не було створено необхідних умов, що унеможливило структурну перебудову економіки відповідно до ринкових вимог. Ігнорування завдань удосконалення інституційного середовища призводило до застосування таких інструментів економічної політики як податкові пільги, різного роду дотації, держзамовлення, створення вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, що в кінцевому результаті погіршувало умови ведення підприємницької діяльності та обумовлювало поглиблення структурних диспропорцій, активізацію загроз ЕКБ. Більше того, *можна стверджувати і про те, що економічна політика держави певною мірою суперечила стратегічним пріоритетам структурних трансформацій, оскільки орієнтувалася на сприяння розвитку базових, сировинних галузей економіки, дуже часто неконкурентоспроможних та безперспективних, що фактично закріплювало структурні диспропорції в економіці*.

Завершення першого етапу великої приватизації і поява крупного бізнесу дозволили перейти до економічного зростання, – 2000-2008 роки, яке на жаль не супроводжувалося структурною оптимізацією економіки країни. Економічне зростання протягом зазначеного періоду характеризувалося нестабільністю, відсутністю сталості, а відтак і низькою якістю. В системі економічної політики пріоритети крупного бізнесу стали домінуючими, що знову ж таки обумовлювало низькоякісний розвиток. *Період економічного зростання супроводжувався формуванням колосального потенціалу загроз ЕКБ через поглиблення та закріплення структурних диспропорцій, екзогенізацію економічного розвитку, поглиблення дисбалансів товарних і фінансових ринків, розвиток міжрегіональних диспропорцій, дисбалансів у зовнішньоекономічній та соціальній сферах*. Структурна трансформація економіки набула харак-

теру замкнутості, в результаті якої структурні дисбаланси відтворюються та поглиблюються, при тому суттєво зростає уразливість економіки. Саме *протягом зазначеного періоду сформувалася модель олігархічної економіки, яка виявилась свого роду інституційною пасткою з точки зору реалізації заходів економічної політики спрямованих на розвиток конкуренції, економічної свободи та відходу від сировинної моделі, представленої крупними фінансово-промисловими групами.*

У даний час, економіка України переживає наслідки структурних шоків, які виникли в результаті втрати частини території країни і відповідно економічного потенціалу. *За даними Національного інституту стратегічних досліджень, Україна, за час неоголошеної війни, втратила близько 20% економічного потенціалу* [1, с. 127]. Оцінити масштаби прямих і опосередкованих втрат повною мірою можна буде лише з часом. Втрата частини промислового комплексу згенерувала колосальний потенціал макроекономічної нестабільності, обумовивши критичну активізацію комплексу загроз національній безпеці, викривши тим самим усі недоліки політики соціально-економічних трансформацій у попередні роки. Як не парадоксально, однак структурні шоки, які виникли внаслідок подібної ситуації, можуть стати потужним фактором переструктурування економічної системи країни. Саме на реалізацію даного завдання має сьогодні спрямовуватися увага держави як суб'єкта економічної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, структура економіки України формувалася під впливом комплексу чинників за умови нераціональної поведінки держави. Невизначеність моделі економічної політики обумовила низьку ефективність структурних трансформацій, які носили інерційний характер та супроводжувалися формування потенціалу загроз ЕКБ. Посилення уразливості економічної системи до впливу зовнішніх дестабілізуючих факторів унеможливило реалізацію очисного потенціалу зовнішніх кризових впливів. Відсутність повноцінної ринкової моделі економіки, поєднання в часі комплексу несприятливих обставин та дестабілізуючих факторів потребує переосмислення економічної політики держави, певною мірою відходу від її традиційних моделей, які б дозволили врахувати

особливості економічного потенціалу країни, природу соціально-економічних процесів, а також стратегічні пріоритети ЕКБ держави. Відтак, обґрунтування засад економічної політики з урахуванням вказаних завдань, є важливим напрямом подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.
2. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2010. – 104 с.
3. Економічна політика: Навч. посіб. / О.О. Беляєв, А.С. Бебело, М.І. Діба та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 287 с.
4. Економічна теорія: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 856 с.
5. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики / Л. Верховодова, К. Агеєва і Д. Згортюк. Керівник проекту О. Пасхавер. Центр економічного розвитку – К., 2009. – 44 с.
6. М. Зубець, Б. Панасюк. Актуальні проблеми економіки України. – К.: Аграрна наука. 2004. – 84 с.
7. Міжнародна комісія незалежних експертів. Українська програма реформ для нового президента. Пропозиції для України: 2010 – час для реформ. – К.: 2010. – 88 с.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Перехідна економіка: Підручник / В.М. Гець, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.; За ред. В.М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
10. Режим доступу: http://ipress.ua/news/na_pochatku_90h_rokiv_riznytsya_vvp_na_dushu_naselennya_v_polshchi_i_ukraini_bula_124_sogodni_9_tysyach_40556.html
11. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>
12. Сіскос, Є. Ринкові перетворення та особливості макроекономічної стабілізації в Україні і Польщі [Текст] / Є. Сіскос // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 10. – С. 20-24.
13. Социально-экономическое развитие постсоветских стран: итоги двадцатилетия. – М.: ИЭ РАН, 2012. – 400 с.
14. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». – К., 2015. – 304 с.
15. The World Factbook. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>